

Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej

Pytanie 110: Jakie tematy warto podejmować w ramach t/Turystyki k/Kulturowej?

Paweł Plichta

Uniwersytet Jagielloński

<https://orcid.org/0000-0001-6976-9350>

Początek roku to czas kreślenia planów na przyszłość. Dynamika zmian i nowych zjawisk pierwszej ćwierci XXI wieku skłaniają do namysłu, jaką problematykę warto podejmować w różnych formach i/lub w rozmaitych wymiarach, np. zarządczych, badawczych, organizacyjnych, itd. turystyki kulturowej? Pytanie skierowane do ekspertów w tej dziedzinie, teoretyków i praktyków, dotyczy też wskazań dotyczących naszego czasopisma „Turystyka Kulturowa”. Zachęcamy do podzielenia się zarówno refleksjami nad konkretnymi przedmiotami badawczymi, jak i technikami i metodami ich badań, które współcześnie mogą uwzględniać postęp technologiczny, zwłaszcza w ramach prac nad sztuczną inteligencją. Podsumowując, pytamy zatem: **Jakie tematy warto podejmować w ramach t/Turystyki k/Kulturowej?**

Odpowiedzi:

Prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

<https://orcid.org/0000-0002-7862-7001>

W nawiązaniu do pytania „Jakie tematy warto podejmować w ramach t/Turystyki k/Kulturowej?”, a zwłaszcza w kontekście rozwiniętego w dalszej części wątku dotyczącego postępu technologicznego i prac nad sztuczną inteligencją, uważam, że jednym z tematów, jakie powinny znaleźć się w artykułach publikowanych w „Turystyce Kulturowej” może być tzw. *genealogy tourism*, czy też *roots tourism*.

Zjawisko polegające na odwiedzaniu miejsc związanych z historią rodziny istniało od dawna i obejmowało na przykład wyjazdy Amerykanów pochodzenia irlandzkiego, szkockiego, czy włoskiego do krajów skąd przybyły ich rodziny [Basu 2004; Birtwistle 2005]. Na ogół były to wyjazdy organizowane indywidualnie. Podobny charakter miało odwiedzanie przez Polaków miejsc pochodzenia ich rodzin na terenach należących do Polski przed II wojną światową (Białoruś, Litwa, Ukraina), czy odwiedzanie przez Niemców ziem włączonych do innych państw w 1945 roku (dotyczyło to głównie Polski

i Czech). Zjawisko odwiedzania miejsc, skąd wywodziły się ich rodziny występowało również wśród Węgrów (odwiedzanie Rumunii), czy Francuzów (wyjazdy do Algierii).

Można przyjąć, że opisane wyżej zjawisko rozwinęło się i zaczęło przybierać formę wyjazdów organizowanych na zasadach komercyjnych po emisji amerykańskiego serialu telewizyjnym *Korzenie* (1977). Tytuł serialu w języku angielskim – *Roots* – będący ekranizacją wydanej zaledwie rok wcześniej powieści Alexa Haleya *Roots: The saga of an American family*, stał się nie tylko powodem pojawienia się u Afroamerykanów wzrostu zainteresowania pochodzeniem ich przodków, ale również wyjazdami do Afryki (głównie do jej zachodniej części, a zwłaszcza do Ghany i Gambii), których organizacją zaczęły zajmować się wyspecjalizowane biura podróży [Benton, Zulu Shabazz 2009; Bruner 1996; de Santana Pinho 2008; Mensah 2015]. Turystyka „genealogiczna” dała się również zauważyć wśród członków diaspory chińskiej, zamieszkującej nie tylko Azję Południowo-Wschodnią, ale również Australię i Nową Zelandię [Feng, Page 2000].

Specyfika turystyki genealogicznej polega na tym, iż osoby poszukujące swoich korzeni i swojej rodziny, starając się dotrzeć do historii własnego rodu, muszą często odwiedzać regiony i miejscowości, nie mając wcześniej pojęcia o ich istnieniu. Tym samym stają się mimowolnie turystami, a dokładniej mówiąc – uprawiają turystykę kulturową. Z tego też względu niektórzy badacze sytuują *genealogy tourism* (czy *roots tourism*) w ramach turystyki etnicznej (*ethnic tourism*), *heritage tourism*, czy turystyki sentymantalnej (*sentimental tourism*). Poza już wspomnianymi, spośród współczesnych badaczy/badaczek zajmujących się tą tematyką należy także wymienić Kamari Maxine Clarke [2006] oraz Gregory Higginbothama [2012], którzy wiele uwagi poświęcili stronie metodologicznej badań nad *genealogy tourism*. Natomiast wśród polskich badaczy/badaczek zajmujących się tą tematyką trzeba przede wszystkim wspomnieć o – łączącej *genealogy tourism* z turystyką sentymentalną i z turystyką etniczną – Natalii Tomczewska-Popowycz [2016, 2022, 2023, 2024], która w jednym z artykułów zawarła szeroki przegląd terminologii stosowanej w odniesieniu do określenia *roots tourism* [Tomczewska-Popowycz, Taras 2022].

Odnosząc się do zagadnienia poruszonego w komentarzu do postawionego na wstępie pytania, wydaje się, że osoby zainteresowane tworzeniem drzewa genealogicznego własnej rodziny od lat korzystają z nowych technologii, a mianowicie dostępnych przez Internet baz danych, rozwiązań graficznych pozwalających konstruować sieć powiązań genealogicznych itp. [Josiam, Frazier 2008]. Coraz

większego znaczenia nabiera także szukanie przodków z wykorzystaniem baz zawierających informacje genetyczne cząsteczek DNA. Można sądzić, że również sztuczna inteligencja (AI) zacznie być wykorzystywana przez osoby zainteresowane historią swojej rodziny, w tym przez uprawiających *genealogy tourism*.

Biorąc to wszystko pod uwagę, wobec coraz większego udziału w różnych częściach świata ludzi pochodzących z innych regionów (u których relacje rodzinne często ulegają osłabieniu), jak również dającego się zauważyć rosnącego zainteresowania szukaniem swoich „korzeni”, wydaje się, że turystyka genealogiczna jest tym rodzajem turystyki kulturowej, który powinien znaleźć odzwierciedlenie na łamach „Turystyki Kulturowej”.

Prof. dr hab. Beata Raszka

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Wydział Gospodarki Przestrzennej i Architektury Krajobrazu

Instytut Gospodarki Przestrzennej

<https://orcid.org/0000-0002-1757-2625>

Dr hab. Krzysztof Kasprzak

Profesor emeritus Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0003-3469-2802>

Wszystkie teksty piszemy dla czytelników. Istnieją one tak długo, jak trwa ich czytanie [Sartre 1968, s. 187]. Bez procesu czytania ślady farby drukarskiej na papierze, czy piksele na ekranie komputera nie mają większego sensu. Same bowiem nie zaistnieją one w świadomości i nie rozwiążą żadnych problemów w umyśle czytelnika. Czytanie nie przebiega wyłącznie na poziomie percepcji napisanych znaków graficznych, lecz jest złożonym procesem psycholingwistycznym. Napisanie słów nie tworzy jednak rzeczywistych bytów, chociaż – jak wiadomo – są autorzy, którym się wydaje, że to osiągną.

Problemem niezwykle istotnym dla wszystkich autorów, redakcji i wydawnictw jest właściwa odpowiedź na podstawowe pytanie: jak trafić w gust i potrzeby czytelników? W przypadku „Turystyki Kulturowej”, podobnie jak i wielu innych czasopism i wydawnictw specjalistycznych, dotyczy to czytelników o określonej erudycji kulturowej, dużych wymaganiach intelektualnych i posiadających niezbędne kwalifikacje. Zainteresowania autorów i czytelników są takie same lub podobne, ale często mogą się nie pokrywać. Czytelnicy, będący w pewnym sensie współtwórcami tekstów, mogą oczekiwać innych opracowań, których obecnie nie ma jednak kto

przygotować. Dotyczy to np. opracowań wpisujących się w obecnej rzeczywistości w panujące trendy, modną z jakiś względów tematykę, czy aktualną politykę wydawniczą.

Problematyka naukowa określona nazwami dziedzin i kierunków wiedzy jest szeroka w obrębie każdej dziedziny. Stwarza to, przynajmniej teoretycznie, duże możliwości pozyskiwania różnych tekstów, które wpisując się w określoną dziedzinę, dotyczyć mogą wielu szczegółowych zagadnień. W wielu przypadkach możliwości są wręcz nieograniczone, chyba że tylko talentem autorów i intelektualnym klimatem otoczenia, w którym pracują, o ile jeszcze coś takiego istnieje.

W przypadku literatury pozanaukowej wszystkie teksty traktowane są mniej więcej na tych samych zasadach i na równych prawach rywalizują o czytelnika, który zachciałby je przeczytać. A jeszcze dokładniej – kupić! Obecnie, głównie dzięki internetowi, realny odbiorca literatury mniej lub bardziej popularnej jest najbardziej wiarygodnym odbiciem gustów i społecznych oczekiwań literackich. W środowisku akademickim, także w naszym kraju, to jednak nie autorzy wywierają wpływ na preferencje wydawnicze, na pisanie i czytanie tekstów, a nawet na wyobrażenie rzeczywistości. Wpływ taki mają natomiast różne instytucje sprawujące określoną władzę: polityczną, edukacyjną, opiniotwórczą [Rychlewski 2013, s. 25]. Przyporządkowanie do mniej lub bardziej wartościowych wydawnictw, ale tylko w rozumieniu tych instytucji i ich własnej oceny, następuje wyłącznie na podstawie arbitralnych decyzji, które realizowane są w sposób administracyjny. Mogą one w określonych środowiskach zawodowych sprzyjających takiemu rozwiązaniu doprowadzać do sytuacji patologicznych, które prawnie usankcjonowane wywołują w rygorystyczny sposób określone zachowania, np. punktoza i papiernie w środowisku akademickim, których powstanie jest m.in. rezultatem działań ministerstwa nauki jako instytucji i działań, niekiedy wręcz fantazyjnych, kierujących nim kolejnych ministrów. O wartości dzieł coraz częściej nie decydują ich treści, ale odpowiednio użyte hasła i slogany, i to takie, które łatwo można tłumaczyć na język angielski. Od lat budzą one skojarzenia, że autor i wydawca są – jak to przed laty mówiono – „w kursie dzieła”, wpisują się w naukę światową nie mającą przed nimi żadnych tajemnic oraz spełniają ważną misję społeczną i cywilizacyjną [Faliński 2004b, s. 75]. Treści, zwłaszcza krytyczne, stały się od lat przeszkodą w uzyskiwaniu takiego, czy innego poparcia, także ekonomicznego lub politycznego.

Wymusza to konformizm i konieczność, czy danej osobie się to podoba czy nie, uczestniczenia w kręgu spraw akceptowalnych przez sponsorów i rządzących bez względu na rzeczywiste zainteresowania autorów, trendy w nauce, na związek merytoryczny i emocjonalny własnych badań z aktualnymi potrzebami społecznymi [Faliński 2004b, s. 76]. Zarówno zainteresowania autorów, jak i rzeczywiste naukowe potrzeby poznawcze mało kogo obchodzą. Dawne wartości w misji uniwersytetów często tak się zatraciły, że to co jest nienormalne, za normalne już uchodzi. Mamy tutaj do czynienia ze sprzecznością interesów ogólnych i partykularnych, państwowych i regionalnych, społecznych i indywidualnych, co w zasadzie jest doświadczeniem wszystkich.

Brak środków na dystrybucję i promocję skutkuje tym, że publikacje naukowe, zwłaszcza książkowe, na ogół mają niewielki zasięg i skazane są na niebyt w jakimkolwiek obiegu. Odbiorca – potencjalny czytelnik nawet nie starta się taką pozycję pozyskać skoro nie wie, że w ogóle ona powstała. Publikacje o charakterze naukowym lub popularnonaukowym stają się niekiedy bestsellerami. Ale na ogół dotyczy to wyłącznie tych autorów, którzy są albo intelektualnymi celebrytami, albo piszących o szczególnie drażliwych lub wręcz niewygodnych tematach. Pozycje takie rozprowadzane są nawet w dużych sieciach głównego obiegu książki. Zakłada się bowiem, że poniesione koszty na ich wydanie zostaną zwrócone przez sprzedaż w nakładzie bilansującym finansową inwestycję.

Tematyka artykułów uzależniona jest od dziedzin i kierunków wiedzy, które dane czasopismo reprezentuje. Nie jest jednak ona proporcjonalnie rozłożona. Zależy od autorów współpracujących z redakcją i ich zainteresowań, które jednak z różnych powodów mogą zmieniać się w czasie. Dlatego tak ważne jest pozyskiwanie przez redakcję nowych autorów i tekstów.

Przedstawione propozycje tematów nowych artykułów dla „Turystyki Kulturowej” wynikają z jednej strony z naszych zainteresowań, a z drugiej z przeglądu archiwum czasopisma. Na tej podstawie zestawiliśmy problematykę, której warto by, naszym zdaniem, poświęcić większą uwagę. Byłoby to i celowe, i poznawcze, zwłaszcza w kontekście prowadzenia działań zmierzających do zachowania dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Nasze propozycje obejmują następującą tematykę:

- dziedzictwo kulturowe: jako element krajobrazów priorytetowych oraz form ochrony przyrody, np. dziedzictwo kulturowe w ustawowych zapisach form ochrony przyrody, obiekty kulturowe w parkach narodowych, w klasyfikacji

rezerwatów przyrody, dawne formy gospodarowania na terenach chronionych, np. wypas kulturowy,

- obiekty dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego parków narodowych, krajobrazowych, np. dawne trakty komunikacyjne, aleje owocowe, zadrzewienia śródpolne (rola przyrodnicza i gospodarczo-kulturowa), parki wiejskie i przypałacowe, opuszczone cmentarze,
- drzewa „państwowe” – dziedzictwo przyrodnicze jako świadectwo polityki i kultury, m.in. „Lipy Napoleona”, „Dęby Bismarcka” itp.,
- jeziora jako obiekty kulturowe, np. Lednickie, jeziora Tatr i Karkonoszy,
- dziedzictwo niematerialne parków narodowych i parków krajobrazowych,
- gatunki „fokusowe” jako element kultury,
- łowiectwo – element kultury, czy zachowania patologiczne,
- architektura jako element przekaznika kultury,
- motywy przyrodnicze w budownictwie, style regionalne jako wyraz przeszłości i regionalnej swoistości,
- dziedzictwo narodów II Rzeczypospolitej Polskiej: Łemkowie, Bojkowie, Słowacy, Czesi, Żydzi, Niemcy.

Należałoby także uaktualnić i rozbudować część popularnonaukową „Turystyki Kulturowej” (odrębny portal popularyzacyjny), bowiem nie spełnia ona obecnie wcześniej określonych wymagań dotyczących celu i zakresu czasopisma. Portal ten można merytorycznie rozszerzyć, publikując np. eseje i artykuły publicystyczne. Numery monotematyczne można rozpoczynać artykułem wstępnym (przedmową), w którym redaktor prowadzący i redakcja formułowali by własną linię tematyczną i wyraźne stanowisko merytoryczne dotyczące przedstawianej w danym numerze problematyki.

Dużym zainteresowaniem i uznaniem czytelników cieszą się publikowane na łamach „Turystyki Kulturowej” dyskusje dotyczące różnych zagadnień związanych z turystyką kulturową. To obecnie jedno z nielicznych już polskich czasopism inspirujących i publikujących dyskusje naukowe. Dyskusja to „zabawa intelektualna”, swoisty intelektualny turniej kształtujący i gimnastykujący umysł. Wielka różnorodność dyskusji jednak zaginęła, a chwytły retoryczne, poza środowiskiem prawników, mało lub wcale nie są znane. Nie upowszechnia się wynikającej z dyskusji polemiki naukowej. Nic zresztą dziwnego, bowiem nie jest ona nagradzana

„punktami”, rozdziału których pilnują całe zastępy uczelnianej administracji. W niektórych dziedzinach wiedzy krótkie ożywienie dyskusji przed laty przynosiły niekończące się spory terminologiczne. Niekiedy było to nawet zrozumiałe ze względu na eklektyczność dyscyplin, co widoczne jest na przykład w przypadku ekologii. Od lat zwraca się uwagę na brak świadomej dyskusji jako próby przekonania się, na czym racja polega i do kogo należy [Faliński 2004a]. Wiele jest natomiast niezbyt jasnych i rozwlekłych wypowiedzi, mających często na celu uniknięcie zajęcia jednoznacznego stanowiska. Niekiedy znane są także przypadki, że dyskusja naukowa na forach akademickich jest odrzucana na rzecz sali sądowej lub uczelnianej komisji do spraw mobbingu. Dyskwalifikuje to całkowicie jednostkę, w której sytuacja taka ma miejsce.

Prof. UZ dr hab. Armin Mikos von Rohrscheidt

Uniwersytet Zielonogórski, Katedra Turystyki i Rekreacji

„Turystyka Kulturowa” (Poznań)

<https://orcid.org/0000-0001-5811-9096>

Zrządzanie w turystyce kulturowej – propozycje¹

W obszarze zarządzania w turystyce kulturowej przed kilku laty zidentyfikowano obszary najlepiej i najslabiej rozpoznane w badaniach, których wyniki opublikowano w naszym czasopiśmie. Do tych pierwszych należą: zagospodarowanie turystyczne rozmaitych zasobów (w tym zasobów dziedzictwa), zarządzanie szlakami kulturowymi oraz zarządzanie obszarową ofertą turystyki kulturowej. Bardzo liczną grupę stanowią analizy potencjału turystyczno-kulturowego, które nasze czasopismo systematycznie publikuje i gromadzi. Na łamach „Turystyki Kulturowej” ukazało się kilka tekstów skoncentrowanych wokół zarządzaniu kreacją doświadczeń turystycznych z wykorzystaniem najnowszych technologii. Kolejne teksty poświęcone tej problematyce są oczekiwane i pożądane, ponieważ służą one lepszemu rozpoznaniu zasobów i możliwości, weryfikacji efektywności wybieranych metod, stosowanych działań zarządczych oraz rezultatów podejmowanych przedsięwzięć, promocji istniejącej oferty oraz budują zbiór przydatny dla analiz porównawczych, nadal chętnie i często będą publikowane.

Natomiast, uwzględniając potrzeby krajowej turystyki kulturowej, warto koncentrować się na następujących zagadnieniach:

¹ Wypowiedź jest zmienioną i uaktualnioną wersją fragmentu Wprowadzenia do kolekcji tematycznej „Turystyki Kulturowej” – Zarządzanie w turystyce kulturowej.

- sieciowe i partycypacyjne zarządzanie ofertą turystyki kulturowej, w tym inicjowanie produktów i programów, zarządzanie sieciami lokalnymi,
- zaangażowanie różnych grup interesariuszy w procesy decyzyjne, wprowadzanie standardów jakości usług (i interpretacji zasobów) w warunkach organizacji niehierarchicznych i zrzeszających ludzi i podmioty o różnym poziomie przygotowania merytorycznego ale także rozmaitym poziomie otwartości na potrzeby turystyki i formy eksploatacji turystycznej,
- ekonomiczne aspekty tworzenia, funkcjonowania i sprzedaży jej oferty,
- zastosowanie kolejnych metod, technologii i narzędzi w zarządzaniu w turystyce kulturowej (w tym gromadzenie i wykorzystanie wielkich zbiorów danych oraz multifunkcyjnych aplikacji turystycznych, zwłaszcza tych łączących zaawansowaną interpretację dziedzictwa z marketingiem lokalnych usług),
- tworzenie i adaptowanie i wykorzystanie przez organizacje zarządcze elektronicznych platform zarządczych i inne formy automatyzacji oraz wirtualizacji zarządzania ofertą, transakcjami i kontaktami z klientem,
- zarządzanie kadrami turystyki kulturowej, w tym nowoczesne metody kształcenia / treningu pilotów wycieczek, przewodników turystycznych, gospodarzy zasobów w roli ich interpretatorów i oferentów usług, usługodawców uczestniczących w lokalnych pakietach, członków ekomuzeów i szlaków turystycznych, osób zajmujących się informacją turystyczną i tworzeniem treści marketingowych i innych,
- tworzenie indywidualnych, a także spersonalizowanych ofert dla turystów kulturowych i zarządzanie nimi (w tym zarządzanie pakietami miejskimi, lokalnymi, tematycznymi, kreatywnymi, pobytowymi oraz marketing relacyjny i marketing treści),
- rozwijanie oferty zrównoważonej turystyki kulturowej szczególnie w miejscach i obszarach, gdzie już dostrzega się negatywne oddziaływanie turystyki masowej, albo tylko zbyt intensywnej i protestuje przeciw niemu,
- dostosowanie oferty turystyki kulturowej do postulatów ochrony środowiska, ograniczenia szkodliwych emisji oraz skutków masowych przemieszczeń, dewastacji i zaśmiecania, w tym marketing takich przyjaznych planecie produktów, a nawet całych form organizacji turystyki kulturowej w stosunku do nowych grup turystów,

- zarządzanie eksploracyjnymi i autonomicznymi formami aktywności turystycznej, w tym wykorzystanie wielofunkcyjnych aplikacji opartych na technologiach VR i AR, programów lojalnościowych i popularyzacyjnych, form grywalnych,
- działalność wyspecjalizowanych touroperatorów turystyki kulturowej, w tym oferentów wycieczek w małych grupach i formy ich marketingu, z naciskiem na relacje z klientem w środowisku wirtualnym, obsługę nieformalnych grup społecznościowych i środowisk zainteresowanych oraz angażujących się tematycznie,
- nowoczesne formy interpretacji dziedzictwa i kreowania jego doświadczeń w turystyce kulturowej, w tym doświadczeń z grupy immersyjnych i kreatywnych (tę grupę tekstów chcielibyśmy docelowo umieścić w odrębnej kolekcji).

Warto zintensyfikować prace badawcze w wymienionych powyżej obszarach problemowych, ale też przedstawiać analizy przygotowywane przez praktyków turystyki kulturowej.

Prof. UZ dr hab. Armin Mikos von Rohrscheidt

Uniwersytet Zielonogórski, Katedra Turystyki i Rekreacji

„Turystyka Kulturowa” (Poznań)

<https://orcid.org/0000-0001-5811-9096>

Paweł Plichta

Uniwersytet Jagielloński

<https://orcid.org/0000-0001-6976-9350>

Dziedzictwo w turystyce kulturowej – propozycje²

Interpretacja dziedzictwa stanowi istotny element badań i codziennej praktyki w ramach turystyki kulturowej w kontekście zarówno globalnych, jak i lokalnych zmian, procesów i zjawisk społecznych, politycznych, kulturowych. W związku z tym w ramach działalności wydawniczej czasopisma „Turystyka Kulturowa” nadal pożądane są opracowania koncepcyjne i konkretne analizy produktów turystycznych bazujących na interpretacji dziedzictwa jako komponencie doświadczeń. W tych przypadkach rdzeniem analizowanego produktu winien być element dziedzictwa

² Wypowiedź jest zmienioną i uaktualnioną wersją fragmentu Wprowadzenia do kolekcji tematycznej „Turystyki Kulturowej” – Dziedzictwo w turystyce kulturowej.

kulturowego, przyrodniczego lub posiadającego charakter mieszany, a także całe lokalne krajobrazy kulturowe, o których dokładniej wspominają w obecnej dyskusji także Andrzej Kowalczyk, Piotr Kociszewski, Beata Raszka i Krzysztof Kasprzak.

Nadal warto zgłębiać zarówno rozwój technologii komunikacyjnych, prezentacyjnych i obsługujących transakcje, jak i ewolucję metod i technik dydaktycznych z wykorzystaniem dziedzictwa. Ten wymiar analiz i refleksji nabiera szczególnego znaczenia w kontekście obserwowanego przyspieszenia rozwoju technologii komunikacyjnych i zaawansowania technologicznego najmłodszych turystów kulturowych. Ich preferencje oraz oczekiwania w stosunku do form kreacji oraz struktury doświadczeń turystycznych, także tych bazujących na dziedzictwie już teraz i w przyszłości kształtować będą rozwiązania w branży turystycznej.

Wobec ograniczeń w dostępie do zasobów i turystycznych doświadczeń dziedzictwa związanych z ograniczeniem mobilności w latach 2020-2022 warto także poddać naukowej refleksji aktualną strukturę programów interpretacji dziedzictwa, szczególnie zaś alternatywne formy doświadczeń kreowanych *in situ* poprzez propozycje i oferty wirtualne. Istotne także wydają się studia poświęcone (re)konstruowaniu lokalnych sieci produktowych i łańcuchów usługowych przerwanych z powodu wycofania, ograniczenia lub zmiany dotychczasowego zaangażowania niektórych uczestników i grup, także w związku z konfliktami zbrojnymi.

Ważnym wymiarem jest też komponent edukacyjny działań, tj. promocja i pogłębienie wiedzy o dziedzictwie w różnych grupach społecznych poprzez włączenie ich przedstawicieli zarówno w formalny, jak i nieformalny system nauczania i stałego podnoszenia kompetencji zwłaszcza kulturowych i społecznych. Innym wymiarem wartym systematycznych badań i opisów są konkretne efekty przedsięwzięć interpretacyjnych dla ochrony dziedzictwa (również, a może szczególnie w ramach turystyki zrównoważonej) i korzystania z niego w procesach kształtowania relacji społecznych.

Warto też prowadzić przekrojowe i wieloaspektowe badania polskich organizacji interpretacyjnych, uwzględniające ich status, skład, misję, deklarowane cele, interesy ich członków i strategicznych partnerów, zakres uprawnień zarządczych wobec zasobów dziedzictwa. Istotnymi czynnikami w tym względzie są także: skala i zasięg oddziaływania tej grupy organizacji, ich relacje z lokalnymi i zewnętrznymi interesariuszami, w tym strategicznymi partnerami, a także partycypacja różnych,

zwłaszcza żywo zainteresowanych grup mieszkańców eksploatowanych turystycznie obszarów jako prawowitych depozytariuszy dziedzictwa i jego zasobów. Wreszcie warto różnymi metodami badać wiedzę i kompetencje ich personelu w interpretacji dziedzictwa dla potrzeb turystyki.

W rozwoju interdyscyplinarnych studiów nad praktycznym wymiarem dziedzictwa kulturowego konieczne wydają się też regularne analizy na podstawie empirycznych badań preferencji poszczególnych (głównie najmłodszych) grup turystów w zakresie interpretacji dziedzictwa, w tym ich sposobów zachowania oraz badania efektywności jej poszczególnych metod i technik.

Kolejnym tematem wartym przypomnienia są naukowe opracowania interpretacji dziedzictwa w różnych formach aktywności turystycznej. Sukcesowi w tym zakresie sprzyja: obserwacja nowych sposobów zachowania turystów eksploatujących dziedzictwo, analiza ofert wyspecjalizowanych operatorów turystyki oraz analiza przydatności i efektywności metod i technik edukacji szkolnej i interpretacji dziedzictwa dla różnych grup odbiorców.

Z uwagi na profil czasopisma naukowego „Turystyka Kulturowa” osoby je tworzące mają ambicje podtrzymywania tej formy i przestrzeni dyskusji badaczy turystycznej interpretacji dziedzictwa z praktykami, interpretatorami, potencjalnymi gospodarzami oraz zarządcami miejsc i obiektów dziedzictwa.

Paweł Plichta

Uniwersytet Jagielloński

<https://orcid.org/0000-0001-6976-9350>

Turystyka religijna – propozycje³

Wiele tematów wartych podjęciach w ramach turystyki kulturowej a dotyczących dziedzictwa religijnego stanowi wciąż wyzwanie dla badaczy różnych dyscyplin. Krytyczne studia nad destynacjami i obiektami turystyki religijnej, utowarowieniem i konsumpcjonizmem, czyli napięciami między komercyjnym a religijnym charakterem obiektów sakralnych, w tym biletowane wejścia do obiektów sakralnych i zmiana ich charakteru w kierunku muzeów oraz wpływ migracji na zmiany funkcjonowania obiektów religijnych ich desakralizacja – to jedne z wielu przykładów. Do interesujących i wartych podjęcia badań należą te dotyczące:

³ Wypowiedź jest zmienioną i uaktualnioną wersją fragmentu Wprowadzenia do kolekcji tematycznej „Turystyki Kulturowej” – Turystyka religijna.

- dziedzictwa religijnego jako formy promocji turystyki i mobilności oraz zróżnicowanych grup wyznaniowych w Polsce i innych krajach, ich potencjału i sposobów wykorzystania,
- istniejących napięć między multisensorycznymi doświadczeniami turystycznymi [Banaszkiewicz, Nikielska-Sekula 2025] a przeżyciami religijnymi,
- znaczenia turystyki religijnej w zmianach lub utrwalaniu postaw społecznych;
- motywacji do podróży w perspektywie relacji ekumenicznych i międzyreligijnych,
- form i konkretnych przypadków dyskryminacji w obiektach sakralnych, w tym ograniczeń dostępu, także ze względów religijnych,
- profilów turystów religijnych, alternatywnych form duchowości uprawianych przez nich, udziału w tej formie turystyki konkretnych grup społecznych młodzieży, dzieci, kobiet, mniejszości seksualnych, osób niepełnosprawnych,
- wyobrażeń i doświadczeń autentyczności w miejscach kultu, zarówno w odniesieniu do wierzących, jak i niewierzących przybyszy,
- nowych form turystyki religijnej i wpływu technologii na mobilność motywowaną religijnie,
- dziedzictwa i polityki kulturowej związków i organizacji religijnych wobec turystyki,
- estetycznych doświadczeń i wymiarów turystyki religijnej, np. kiczu w przemyśle „sacropamiątek”,
- zrównoważonego rozwoju w obszarze turystyki religijnej, w tym analizy stanu i perspektyw rozwoju konkretnych ośrodków religijnych i pielgrzymkowych w kraju i zagranicą.

Z uwagi na trwający w Kościele rzymskokatolickim od 24 grudnia 2024 roku do 6 stycznia 2026 roku – zwyczajny Rok Jubileuszowy oczekiwanymi są studia dotyczące mobilności motywowanej różnymi celebracjami, zwłaszcza w kontekście i przypadkach masowych wydarzeń, pielgrzymek nie tylko do Rzymu, ale również do innych sanktuariów na świecie.

Ryc. 1. Basílica de Nuestra Señora de Guadalupe, Ciudad de México (16.02.2025)

Źródło: Archiwum prywatne. Fot. Paweł Plichta

Ryc. 2. Grupa pielgrzymów: Basílica de Nuestra Señora de Guadalupe, Ciudad de México (14.02.2025)

Źródło: Archiwum prywatne. Fot. Paweł Plichta

Prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk*Uniwersytet Warszawski**Wydział Geografii i Studiów Regionalnych**<https://orcid.org/0000-0002-7862-7001>***Dr Piotr Kociszewski***Uniwersytet Warszawski**Wydział Geografii i Studiów Regionalnych**<https://orcid.org/0000-0002-5324-7782>***Krajobrazowe aspekty w turystyce kulturowej – propozycje⁴**

Krajobrazowe aspekty w turystyce kulturowej to problematyka stanowiąca bardzo szeroki zakres tematyczny, odznaczająca się dużym potencjałem interdyscyplinarności. To okazja do podtrzymywania istniejących i tworzenia nowych zespołów badawczych o takim charakterze. Kwestie, które warto przy okazji aktualnej dyskusji przywołać, to:

- badawcze aspekty w spojrzeniu krajobrazowym przedstawiane przez autorów reprezentujących różne środowiska badawcze, wykazujących zróżnicowane spojrzenie metodologiczne,
- uwzględnienie aspektów aplikacyjnych poprzez poszukiwanie takich kontekstów badawczych, których wnioski mogą być wykorzystane przez otoczenie zewnętrzne,
- aspekty wizualne krajobrazu w obliczu m.in. współczesnej jego zmian, a przede wszystkim degradacji, która może przyjmować różnorakie formy oraz wkraczać w jego poszczególne wymiary,
- prezentacje krajobrazu w ujęciu kartograficznym, w tym podjęcie wątków wykorzystania nowoczesnych technik i metod kartograficznych,
- badania dotyczące poznawania krajobrazu i jego percepcja uwzględniające coraz większą popularnością „zwiedzania wirtualnego”, przy wykorzystaniu nowych rozwiązań w tym zakresie,
- przyrodnicze aspekty krajobrazu i jego ochrona (zasoby – walory – atrakcje),
- kulturowe aspekty krajobrazu (zasoby – walory – atrakcje),
- podjęcie tematyki nowości i innowacji w zakresie funkcjonowania walorów i atrakcji turystycznych, z punktu widzenia aspektów krajobrazowych, np. nowe

⁴ Wypowiedź jest zmienioną i uaktualnioną wersją fragmentu Wprowadzenia do kolekcji tematycznej „Turystyki Kulturowej” – Krajobrazowe aspekty w turystyce kulturowej.

kategorie obiektów działających jako atrakcje, zawłaszczania przestrzeni turystycznej przez mocno inwazyjne atrakcje („pułapki turystyczne”),

- rozpoznawanie nowych rozwiązań i trendów w zakresie interpretacji dziedzictwa z perspektywy aspektów krajobrazowych,
- krajobraz w kontekście wybranych form turystyki oraz różnych wymiarów przestrzennych turystyki w perspektywie nowych trendów i niszowych rozwiązań,
- badania koncentrujące się z punktu widzenia aspektów krajobrazowych na kreowanych coraz bardziej wysublimowanych formach aktywności turystycznych,
- nowe wymiary przestrzeni turystycznej.

Dr hab. Karolina Buczkowska-Gołąbek

Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Katedra Turystyki i Rekreacji

Zakład Przyrodniczych i Kulturowych Podstaw Turystyki i Rekreacji

<https://orcid.org/0000-0001-8159-4215>

Turystyka kulinarna i turyści kulturowi – propozycje⁵

Kulinarium w turystyce oraz turystyka kulinarna stanowią obszar wciąż nie dość reprezentowany w badaniach turystyki kulturowej w Polsce oraz na łamach czasopisma „Turystyka Kulturowa”. W obszernej literaturze z zakresu promocji regionów turystycznych i kuchni regionalnych w turystyce istnieje wiele opracowań teoretycznych wskazujących na doniosłość tego zagadnienia. Niemniej jednak w Polsce wciąż brakuje opracowań empirycznych, pozwalających budować strategię rozwoju sektora turystyki kulinarnej w tym zakresie przestrzennym. Dużych badań o charakterze międzynarodowym brakuje m.in. dlatego, że Polska jeszcze nie jest włączana w badania prowadzone na szczeblu światowym, np. przez World Food Travel Association [Stone i in. 2016], czy UNWTO [Global Report... 2012; Second Global Report... 2017] – zarówno ze względów finansowych, jak i z uwagi, że nie jest jeszcze postrzegana jako destynacja turystyki kulinarnej. W konsekwencji braku takich badań, brakuje też stosownych w tym zakresie publikacji.

⁵ Wypowiedź jest zmienioną i uaktualnioną wersją fragmentów Wprowadzeń do kolekcji tematycznych „Turystyki Kulturowej” – Turystyka kulinarna oraz Turyści kulturowi.

W Polsce istnieje także znaczna nisza w dziedzinie antropologii jedzenia w podróży i zasadniczo nie znajdzie się szerzej opracowanych zagadnień na temat tego, co i dlaczego jadają lub nie jadają turyści – tak w podróży, jak i w domu, jak reagują na wybrane dania, jakie doświadczenia kulinarne gromadzą, jakie miejsce i rolę odgrywa kuchnia i kultura kulinarna w ich itinerariach. W 2016 roku na podstawie przeprowadzonej analizy literatury, K. Buczkowska-Gołąbek [2016] ustaliła, że owa subdziedzina: antropologia jedzenia w podróży (nazwa zaproponowana także w 2016 roku) zasadniczo w Polsce w ogóle nie istnieje i tylko niektórzy antropolodzy zdają się marginalnie tematykę tę dostrzegać. W ciągu ostatnich czterech lat nic się w tym zakresie nie zmieniło. Brakuje ponadto badań i publikacji z następującej tematyki:

- formy turystyki kulinarnej dotyczące wybranych produktów czy dań (dotychczas funkcjonujące tylko pod angielskimi nazwami i opisane w literaturze zagranicznej, jak *coffee tourism*, *cheese tourism*, *tea tourism* itd.) – teoria i badania,
- funkcjonowanie produktów, ofert i atrakcji turystyki kulinarnej – badania, rozwój perspektywiczny, wybrane *case studies*,
- analiza funkcjonowania i rozwoju szlaków kulinarnych – „blaski i cienie”,
- pamiątki kulinarne: rynek, marketing, kreowanie, aspekty społeczne itp.,
- gospodarka/ekonomia doświadczeń kulinarnych w praktyce,
- rozwój zrównoważony w turystyce kulinarnej – idee, inicjatywy i problemy,
- rynek turystyki kulinarnej – na co dzień i w czasach zagrożenia (tematyka odpowiadająca zwłaszcza aktualnej sytuacji branży turystycznej i gastronomicznej,
- neurogastronomia i wielozmysłowość w turystyce kulinarnej.

Lista powyższych, przykładowych zagadnień jest otwarta na propozycje badaczy w szczególności antropologów.

„Turyści kulturowi to silna i ważna współcześnie grupa turystów, także w Polsce. Jednak aby mogli oni dalej rozwijać swe podróżnicze pasje, to rynek turystyczny musi poznać ich specyfikę, potrzeby, zainteresowania, profile oraz zacząć odróżniać ich od turystów pseudokulturowych, którzy są grupą znacznie liczniejszą. Nie można także nadal ślepo przekładać specyfiki turystów z jednego rynku turystyki na inny i uznawać, że wzorce kulturowe turystów są niezmiennie (tak jak nie jest niezmienny świat, w którym żyją i podróżują). Dlatego ważne jest nieustanne prowadzenie badań z tej tematyki” [Buczkowska 2014]. Słowa te, jak się okazuje, nieustannie są aktualne

i ważne, a zintensyfikowanie badań nad turystami kulturowymi i rozszerzenie perspektywy (o czym pisano wcześniej, na podstawie opinii Grega Richardsa [2021]) pozwoli może pozwoli nam odpowiedzieć m.in. na pytania: *Jak będzie ewoluowała postać turysty kulturowego, kim jest a kim będzie za kolejne pięć, dziesięć, dwadzieścia lat?*

Odnosząc się do zagadnień dotyczących turystów kulturowych oraz mając na uwadze braki w zakresie badań empirycznych, potrzebne są opracowania, w których turysta kulturowy będzie głównym „bohaterem”. Jest to ważne przede wszystkim dlatego, że jak powiedział kiedyś Wojciech J. Cynarski [2012]: „by dzisiejszą turystykę (w tym kulturową) zrozumieć, konieczne jest, aby badać ją jako fenomen ludzki, społeczny i kulturowy”, przez co „człowiek (turysta, podróżnik) powinien zawsze pozostawać w centrum naszej uwagi”. Badania i artykuły o turystach kulturowych powinno się konstruować i kreować różnorako. Stąd też warto, aby:

- uwzględniały one perspektywy różnych dyscyplin naukowych,
- opierały się zarówno o badania antropologiczne (jakościowe), jak i wszelkie ilościowe,
- wykorzystywały studia przypadku, jak również były prezentowane w ujęciu monograficznym,
- traktowały o turystach kulturowych w ujęciu ogólnym, jak również dotyczyły wybranych grup turystów kulturowych, w tym: rodzin, seniorów, dzieci i młodzieży z różnych grup wiekowych, turystów z niepełnosprawnościami, turystów z wybranych grup zawodowych czy społecznych, turystów wybranych narodowości czy etniczności, miłośników wybranych form turystyki kulturowej,
- dotyczyły turystycznych zachowań, potrzeb, motywacji, emocji, umiejętności, wiedzy, doświadczeń i/lub innych aspektów ludzkiej natury w odniesieniu do turystów kulturowych,
- odnosiły się do różnych poziomów zaawansowania w byciu i stawaniu się turystą kulturowym, jak również aby były poświęcone turystom pseudokulturowym,
- dotyczyły współczesności, jak i sięgały do wybranych okresów z historii ludzkości.

Lista zagadnień szczegółowych jest otwarta również i w tym przypadku dla propozycji osób rozważających publikację wyników swoich badań w ramach turystyki kulturowej na łamach czasopisma „Turystyka Kulturowa”.

Uzupełnienie odpowiedzi⁶:

Pytanie 107: Jak turystyka kulturowa może efektywnie wspomagać współczesne procesy edukacyjne i wychowawcze?

Dr Berenika Seryczyńska

University of Rijeka

<https://orcid.org/0000-0003-2778-2850>

Turystyka kulturowa i pielgrzymowanie – między eskapizmem a poszukiwaniem autentyczności

Zjawisko turismofobii pokazuje, że globalna mobilność może nieść negatywne skutki – od przekształcania autentycznych przestrzeni kulturowych w skomercjalizowane dekoracje, po kryzysy tożsamościowe, zarówno u społeczności lokalnych, jak i u samych turystów. W tym kontekście turystykę można rozpatrywać jako element ekonomii doświadczenia, w którym podróże służą zasadniczo kolekcjonowaniu wrażeń, niekoniecznie pogłębiając zrozumienie odwiedzanych miejsc i kultur. Co więcej, zamiast odpoczynku i regeneracji, nadmiar bodźców sprawia, że wielu turystów nie wraca z podróży wypoczętych, lecz przytłoczonych.

Wielu współczesnych podróżnych traktuje turystykę jako formę eskapizmu – ucieczki od codziennych problemów i rutyny. Podróż staje się okazją do oderwania się od rzeczywistości, ale kończy się powrotem do codzienności, która nie uległa zmianie. W tym kontekście warto zadać pytanie czy turystyka ma realny wpływ na wewnętrzny rozwój podróżujących, czy też jest jedynie chwilową przerwą, po której człowiek musi na nowo zmierzyć się z tymi samymi wyzwaniami?

W odróżnieniu od turystyki nastawionej na konsumpcję doświadczeń, pielgrzymowanie zdaje się opierać na innym paradygmacie: poszukiwaniu autentyczności i głębszego sensu. Choć pielgrzymka również zakłada podróż i fizyczne oddalenie od domu, pielgrzym uciekając przed codziennością, konfrontuje się z nią w nowy sposób. Wędrówka, wyrwanie się z utartych schematów, trud drogi – wszystko to prowadzi do refleksji i uporządkowania własnych myśli. Pielgrzym może przepracować swoje problemy, zyskać nową perspektywę i po powrocie zmierzyć się ze

⁶ Głos wpłynął do redakcji 20.03.2025 po opublikowaniu dyskusji nr 107: Plichta i in. 2024.

swoim życiem w sposób bardziej świadomy, mając poukładane priorytety, cele i strategię działania.

Dzięki temu w pielgrzymowaniu można zauważyć wyjątkowy potencjał edukacyjny i wychowawczy. W odróżnieniu od turystyki nastawionej na bodźce zewnętrzne, pielgrzymka angażuje człowieka wewnątrz – jest procesem przemiany, a nie jedynie zmiany miejsca pobytu. Współczesne badania nad pielgrzymowaniem wskazują, że może ono sprzyjać rozwijaniu odporności psychicznej, samodyscypliny, zdolności do autorefleksji oraz budowaniu więzi społecznych. Jest również badane w kluczu procesów terapeutycznych docenianych w wielu krajach między innymi w ramach programów resocjalizacji więźniów.

Warto zauważyć, że mobilność ludzka na przestrzeni dziejów ewoluowała od pielgrzymowania religijnego, poprzez podróże edukacyjne, aż po współczesną turystykę masową, odzwierciedlając zmieniające się motywacje i potrzeby społeczeństw. Pielgrzymowanie, jako jedna z najstarszych form podróżowania, od początku stanowiło rytuał odnajdywania sensu i przemiany wewnętrznej. W epoce nowożytnej pojawiły się podróże edukacyjne, takie jak *Grand Tour*, których celem było poszerzanie wiedzy i kształtowanie elit intelektualnych Europy. Można w nich upatrywać pomostu między pielgrzymowaniem a późniejszą turystyką, zachowującego element wysiłku i samorozwoju. Natomiast w XX wieku wraz z rozwojem różnorodnych form transportu wykształciła się turystyka masowa, skoncentrowana głównie na konsumpcji doznań, często prowadząc do powierzchownego poznawania kultur i nadmiernego kolekcjonowania wrażeń. W przeciwieństwie do pielgrzymowania, które charakteryzuje się refleksją i transformacyjnością, turystyka coraz częściej staje się chwilową ucieczką od codzienności, pozbawioną głębszego wpływu na życie podróżnych. W kontekście współczesnych procesów edukacyjnych i wychowawczych warto zastanowić się, czy turystyka kulturowa mogłaby czerpać z pielgrzymowania jako świadomej podróży, pozwalającej nie tylko poznawać świat, ale również nadać sens własnym doświadczeniom i działaniom oraz umożliwiając ich lepsze zrozumienie i ukierunkowanie.

Porównanie turystyki masowej i pielgrzymowania pozwala lepiej zrozumieć, jak różne formy mobilności wpływają na człowieka. Turystyka, szczególnie w wymiarze eskapistycznym, może prowadzić do powierzchownego kolekcjonowania doświadczeń, które niekoniecznie wpływają na osobisty rozwój. Pielgrzymowanie zdaje się pełnić funkcję bardziej wewnętrzną i transformacyjną. Z tego względu wpisujące się w zakres

turystyki kulturowej posiada niezwykle potencjał edukacyjny i wychowawczy wspierając procesy samorozwoju, budowania systemu wartości oraz rozwijania umiejętności społecznych.

Bibliografia:

- Banaszkiewicz M., Nikielska-Sekula K. (eds.), 2025, *Cultural Heritage and Mobility from a Multisensory Perspective*, Routledge, New York
- Basu P., 2004, *Route metaphors of 'roots-tourism' in the Scottish Highland diaspora*, [w:] Coleman S., Eade J. (red.), *Reframing pilgrimage: cultures in motion*, Routledge, London–New York, s. 150-174
- Benton A., Zulu Shabazz K., 2009, *Find their level*: African American roots tourism in Sierra Leone and Ghana, „Cahiers d'études Africaines”, Vol. 49, No. 1-2, s. 477-511
- Birtwistle M., 2005, *Genealogy tourism. The Scottish market opportunities*, [w:] Novelli M. (red.), *Niche tourism. Contemporary issues, trends and cases*, Elsevier, Oxford–Burlington, MA, s. 59-72
- Bruner E. M., 1996, *Tourism in Ghana: the representation of slavery and the return of the black diaspora*, „American Anthropologist”, Vol. 98, No. 2, s. 290-304
- Buczkowska K., 2014, *Portret współczesnego turysty kulturowego*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Poznań
- Buczkowska K., 2016, *Antropologia jedzenia w podróży*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 45-64
- Clarke K. M., 2006, *Mapping transnationality: roots tourism and the institutionalization of ethnic heritage*, [w:] Clarke K. M., Thomas D. A. (red.), *Globalization and race: transformations in the cultural production of Blackness*, Duke University Press, Durham, s. 133-153
- Cynarski W. J., 2012, *Podróżnik kulturowy w badaniach jakościowych grupy Wila Munstersa*, [w:] Kazimierzczak M. (red.), *Jakość życia w kulturowych przestrzeniach podróżowania*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Poznań, s. 139-147
- de Santana Pinho P., 2008, *African-American roots tourism in Brazil*, „Latin American Perspectives”, Vol. 35, No. 3, s. 70-86.
- Faliński J. B., 2004a, *Logorea z kluczem do oznaczania dyskutantów*, [w:] J. B. Faliński, *Wyścig na okręcie „Beagle”. Eseje o nauce i uczonych*, Wydawnictwo Sorus, Poznań, s. 32-41
- Faliński J. B., 2004b, *Szczęśliwi wyrobownicy przy wysiadywaniu cudzych jaj*, [w:] J. B. Faliński, *Wyścig na okręcie „Beagle”. Eseje o nauce i uczonych*, Wydawnictwo Sorus, Poznań, s. 72-79
- Feng K., Page S., 2000, *An exploratory study of tourism, migration–immigration nexus: Travel experience of Chinese residence in New Zealand*, „Current Issues of Tourism”, Vol. 3, No. 3, s. 246-281
- Global Report on Food Tourism*, 2012, (ed.) D. Ilín i in., World Tourism Organization, Madrid
- Higginbotham G., 2012, *Seeking roots and tracing lineages: constructing a framework of reference for roots and genealogical tourism*, „Journal of Heritage Tourism”, Vol. 7, No. 3, s. 189-203
- Josiam B. M., Frazier R., 2008, *Who am I? Where did I come from? Where do I go to find out? Genealogy, the Internet and tourism*, „Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism”, Vol. 3, No. 2, s. 35-56

- Mensah I., 2015, *The roots tourism experience of diaspora Africans: a focus on the Cape Coast and Elmina castles*, „Journal of Heritage Tourism”, Vol. 10, No. 3, s. 213-232
- Plichta P., Weźgowiec B., Raszka B., Kasprzak K., Jaskuła S., Mikos von Rohrscheidt A., Gajda K., 2024, *Jak turystyka kulturowa może efektywnie wspomagać współczesne procesy edukacyjne i wychowawcze?*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2, s. 163-200; DOI: <http://dx.doi.org/10.62875/tk.v2i131.1489>
- Richards G., 2021, *Rethinking Cultural Tourism*, EE Elgar, Cheltenham
- Rychlewski M., 2013, *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury*, Wydawnictwo Naukowe KATEDRA, Gdańsk, seria: KONTINUUM
- Sartre J.-P., 1968, *Czym jest literatura?*, przeł. J. Lalewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, seria: Biblioteka Krytyki Współczesnej
- Second Global Report on Gastronomy Tourism*, 2017, (ed.) Arizmendi A. i in., World Tourism Organization, Madrid
- Stone M. J., Migacz S., Wolf E., 2016, *Food Travel Monitor*, World Food Travel Association, Oregon
- Tomczewska-Popowycz N., 2024, *Turystyka sentymentalna Polaków do Ukrainy Zachodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
- Tomczewska-Popowycz N., Huang W.J., 2023, *Sentimental tourism to a lost land: age and roots diversification*, „Tourism Review”, Vol. 78, No. 4, s. 1116-1132
- Tomczewska-Popowycz, N., 2016, *On the definition of sentimental and ethnic tourism*, „Folia Turistica”, t. 40, s. 48-69
- Tomczewska-Popowycz, N., Taras, V., 2022, *The many names of “Roots tourism”: an integrative review of the terminology*, „Journal of Hospitality and Tourism Management”, Vol. 50, s. 245-258